

Közép-Európa és a Visegrádi Négyek

ARDAY LAJOS *

A TANULMÁNY VÁZLATA

Visegrádi királytalálkozó 1335 cseh-lengyel-magyar összefogás

Az Osztrák-Magyar Monarchia, mint a közép-európai együttműködés elődje-mintája

A kontinens és Közép-Európa kelet-nyugati megosztottsága és szembenállása 1948 és 1989 között

Közép-Európa feltámadása: ellenzéki értelmiségiek, rendszerváltó államférfiak: Antall, Havel, Walesa.

Együtt a NATO-ba és az EU-ba: Visegrád, 1991, Alpok-Adria, Közép-európai Kezdeményezés, CEFTA (1992-2007)

Hatékonyabb közép-európai érdekérvényesítés az EU-ban: V4-ek plusz Ausztria, Szlovénia, Horvátország, Románia

Az Austerlitz/Slavkovi Hármak nem léphetnek a V4-ek helyébe

*

1335. november első napjaiban „csúcserkezesletet” tartottak Visegrádon Károly Róbert magyar, Luxemburgi János cseh és III. Nagy Kázmér lengyel király, valamint a Német Lovagrend nagymesterének részvételével. Az elsődleges cél az osztrák terjeszkedés megakadályozása, és az árumegállító joggal rendelkező Bécs megkerülésével új kereskedelmi útvonalak kijelölése volt, Budáról Zsolnán át Brunnbe (Brno), lengyel viszonylatban Kassáról a Szepességen át Krakkóba. Az igazi nagy átrendeződés Lengyelországot érintette: János lemondott lengyel trónigényéről, Kázmér viszont Sziléziáról, amely Szent Vencel koronája alá került: a Sziléziával és a szorblakta Luzsicevel (Lausitz) bővült Cseh Királyság ekkor érte el legnagyobb területi kiterjedését. Pomeránia – a tengermellék – a Német Lovagrend birtokában maradt. Kázmér délkeleten keresett és talált kárpótlást: magyar támogatással, de legalábbis jóindulatú semlegességgel uralma alá vonta a mongol hódítás nyomán szétforgácsolódott Kijevi Rusz nyugati területeit, Vörös Oroszországot/Halicot, a későbbi Kelet-Galíciát. Egy második visegrádi királytalálkozón 1339-ben Károly morva örgróf (későbbi cseh király–német-római császár) egyetértésével megállapodtak arról, hogy Kázmért – más utód híján – a magyar király egyik fia – unokaöccse – követi majd a lengyel trónon (Nagy Lajos 1370-1382).¹

Bécs természetesen hamar visszanyerte vezető szerepét a térségben, de a 15. század második felében még nem dőlt el, melyik uralkodóház szerzi meg a Közép-Európa feletti uralmat: a Habsburgok, a litván-lengyel Jagellók, vagy netén Hunyadi Mátyás, Magyar-Morva–majd Csehország-Szilézia-Luzsice, és az osztrák területek egy részének (Bécs) királya. Halála után II. Ulászló (a várnai csatában elesett I. Ulászló lengyel-magyar király unokaöccse) örökölte birodalmát, s ezzel a Jagellók uralták a Bajorországtól a Moszkvai Nagyfejedelemségig húzódó egész óriási területet.²

A – többek között a Jagellókkal kötött – előnyös házasságok révén 1526 után a Habsburgok Ausztriája lett a térség vezető hatalma, amely Lengyelország felosztásait követően (1772-1815) lengyel-lakta területekkel (Galicia) bővült. A Monarchián belül létrejött – és kitűnően működő – óriási termelési kapacitás, egységes vámterület, a tőke áru- és munkaerő szabad áramlása az Európai Unió, de szűkebben a visegrádi

* A szerző: Arday Lajos DSc

¹ Engel-Kristó-Kubinyi: Magyarország története 1301-1526 Osiris Bp. 2001 62-63.o.

P.S. Wandycz: A szabadság ára – Kelet-Közép Európa története a középkortól máig Osiris Bp. 2004 30-31.o.

² Wandycz: i.m. 33, 36.o.

csoportosulás előképének tekinthető. Német, cseh, szlovák, lengyel, magyar munkások dolgoznak a sziléziai iparvidéken, építik a nagyvárosokat, teremtik meg – lendítik fel az elmaradott erdélyi, dél-magyarországi, horvátországi, boszniai gazdaságot.

A két világháború közötti 20 éves „fegyverszünet” (1919-1939) idején nem beszélhetünk közép-európai összefogásról. A romokból kiemelkedő „nemzetállamok” (az életképtelennek tekintett Ausztria kivételével egyik sem volt az) mindegyike saját, legtöbbször kényszerpályás útját járta, és a nyugati hatalmakhoz – Franciaországhoz, Nagy-Britanniához, majd egyre inkább Németországhoz igazodva igyekezett megoldást találni, elsősorban gazdasági természetű problémáira. Ausztriában mindvégig jelen volt a Németországhoz csatlakozás, az Anschluss előbb baloldali-szociáldemokrata, majd pángermán-nemzeti szocialista gondolata. A magyar revíziós törekvésekkel szemben létrejött Kisantant megszervezője-vezetője a nyugati demokráciák mintaállama, Csehszlovákia volt, központi helyzetét és politikai-gazdasági befolyását tekintve talán az egyetlen közép-európainak nevezhető állam. A román-magyar perszonál-unió délibábos elképzelését egy rövid életű magyar-csehszlovák, majd magyar-(szerb)jugoszláv közeledés követte, de külpolitikánk vezérelve egy angol, olasz, majd német támogatással elérendő területi revízió volt, s az eleve kizárt mindenfajta együttműködést a szomszédos államokkal az ideiglenesnek tekintett határok között. A román és a szerb-központú délszláv politika súlypontja a Balkánra helyeződött át, míg a feltámadt Lengyelország Nyugat- és Kelet-Európa közötti nagyhatalomnak képzelte magát.

A 2. világháború alatt és után számos rendezési javaslat született Közép-Európa jövőjét illetően. Churchill felvetette egy dunai, katolikus alapú konföderáció megszervezését Bajorország, Ausztria, Magyarország részvételével. A Londonba menekült emigráns kormányok kidolgozták egy lengyel-csehszlovák (Sikorski-Beneš nyilatkozat 1942) és egy balkáni, görög-jugoszláv(-bolgár) konföderáció tervezetét. Sőt Moszkvában is körvonalazódtak egy hasonló balkáni és lengyel-csehszlovák államszövetség tervei, természetesen kommunista vezetéssel; ez utóbbit az ukrán-román-magyar föderáció egészítette volna ki. 1948 és 1989 között a két szuperhatalom bipoláris rendszerében a politikai, katonai és ideológiai szembenállás kontinensünket – természetellenesen – Nyugat- és Kelet-Európára osztotta. Ezzel kettészakadt Közép-Európa: egy szerencsésebb, gazdagabb Nyugat- és egy egyre inkább leszakadó Kelet-Közép-Európára. A „boldog Ausztriának” 1955 után sikerült felzárkózni a Nyugathoz; a tőle keletre eső területek szovjet csatlós országait elnyelte Kelet-Európa – Közép-Európa évtizedekre eltűnt, s még nosztalgikus emlegetése is szovjet-ellenesség gyanúját ébresztette. Csak Nyugaton írhattak „a cseh balsors”-ról, „Közép-Európa tragédiájá”-ról, mert „Közép-Európát elrabolta az orosz világ.” (Milan Kundera)

A moszkvai ideológiai-politikai nyomás gyengülésével, a gazdasági válságjelek szaporodásával kezdett feltámadni a Közép-Európa fogalom, lengyel, cseh és magyar gondolkodók fejében és műveiben.³ Az ideák-nosztalgiaik szellemvilágából a politikai realitás talajába Antall József, a történész-miniszterelnök ültette át a közép-európai összefogás egy lehetséges, és akkor kockázatosnak tűnő változatát – ne feledjük: országainkban 1991-ig még szovjet csapatok állomásoztak! A középkori királytalálkozók mintájára 1991. február 15-én Lech Walesa lengyel és Václav Havel csehszlovák elnökkel nyilatkozatot fogadtak el az „Európai integrációhoz vezető (közös) út”-ról; az együttműködés fő célja az volt, „... hogy segítse a térség három rendszerváltó országának ... euro-atlanti integrációját – tulajdonképpen a közös álláspontok hatékonyabb képviseléről volt szó az EU-val szemben”.⁴ A rendszerváltók tudatában kimondatlanul ott bujkált az a szomorú tapasztalat, hogy a Monarchia szétverése óta az összes közép-európai nép vesztes (Niederhauser Emil, Wodianer-Nemessuri Zoltán), s ez megerősítette az összefogás szükségességét. A kezdeményezést – a német újraegyesítéshez hasonlóan – nem fogadták kitörő örömmel a nyugati fővárosokban, különösen Párizsban, mert „német lerakat”-nak látták.

Előzményei természetesen voltak. Ahogyan a bipoláris rendszer béklyói lazultak, s csökkent a kelet-nyugati szembenállás, a változó intenzitású hidegháború feszültsége, úgy születtek kezdeményezések a mesterségesen megosztott közép-európai térség országainak – régióinak együttműködésére. Az 1972 óta működő Arge Alp munkacsoport mintájára, amely Német- Olaszország, Svájc és Ausztria tartományai-kantonjainak érdekvédelmére jött létre, 1978-ban megalakult az Alpok-Adria munkaközösség Bajorország, négy osztrák tartomány és három északkeleti olasz régió, valamint a két legnyugatibb jugoszláv tagállam, Szlovénia és Horvátország részvételével, melyhez később csatlakozhatott a magyar Vas- és Győr-Moson-Sopron megye.

³ Czeslaw Milosz: Central European Attitudes; Adam Michnik; Milan Kundera: The Tragedy of Central Europe; Václav Havel: The Power of Powerless, Anatomy of a Reticence; Konrad György: Antipolitika, Schöpflin György: Search for Central Europe

⁴ Világpolitikai Lexikon (1945-2005) Szerk.: Horváth Jenő Osiris Bp. 2005 632.o.
Krónika Kézikönyv – Európa Magyar Könyvklub Bp. 2001 87.o.

Szélesebb körűnek és sikeresebbnek bizonyult a Közép-Európai Kezdeményezés, amely „... Ausztria és Olaszország 80-as évekbeli indítványából született azzal a céllal, hogy Közép-Európa államai számára közös fórumot biztosítson”.⁵ A résztvevők után Quadragonale-nak nevezett laza tömörülés az osztrák, olasz, jugoszláv és magyar külügyminiszter budapesti tanácskozásával indult 1989 novemberében, amelyhez rövidesen csatlakozott Csehszlovákia (1990), majd Lengyelország (1991), így neve Penta-, illetve Hexagonale-ra változott. Jugoszlávia tagságát azonban „... a szövetségi állam felbomlásához vezető hadműveletek miatt – olasz kezdeményezésre – 1991 novemberében felfüggesztették”.⁶ Utódállamai: Szlovénia, Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Makedonia, függetlenedésük után, 1992-93-ban visszanyerték tagságukat. Hasonlóképpen Csehország és Szlovákia, 2000-ben pedig – Milošević bukása után – „Kis Jugoszlávia” azaz Szerbia és Montenegró/Crna Gora. Az együttműködők köre 1996-ban társult tagokkal bővült, belépett Albánia, Bulgária, Románia, Moldova, Ukrajna és Fehér-Oroszország/Belarusz. Ezzel a KEK/CEI vált „... a térség országai közötti kapcsolatok legnagyobb kiterjedésű, 17 országot és mintegy 250 millió lakost magába foglaló, nem intézményesített együttműködési keretévé, (melynek) „... feladata a tagországok közötti együttműködés erősítése, azok segítése az európai integráció felé haladás útján. ...Célja az új választóvonalak nélküli Európa, a közösen vállalható értékek érdekében történő munkálkodás.”⁷ A szép elveket nem sikerült valóra váltani: nem sikerült közös programokat kidolgozni, s elutasították „... a már előkészített kisebbségpolitikai nyilatkozatot, ... (így) a KEK megmaradt a kötelezettség nélküli eszmees fórumának”, noha „... egy 1997 júniusában aláírt dokumentum a szállítás, kereskedelem, beruházások, infrastruktúra, energia, telekommunikáció és turizmus területén, valamint a szervezett bűnözés és a drogsempészet elleni harcban irányozza elő az együttműködés kiépítését”.⁸

A KEK nem intézményesült; „...az irányítás a soros elnökséget adó ország feladata; ... az elnököt ... a megelőző és a következő elnökséget adó ország képviselőiből álló „trojka” segíti; ... a technikai hátteret a Triesztben működő végrehajtó titkárság biztosítja”.⁹

A Közép-Európai Szabadkereskedelmi Társulást /CEFTA-t a visegrádi országok külkereskedelmi miniszterei alapították a Krakkóban 1992. december végén aláírt egyezményvel, amely csupán 1994 júliusában lépett hatályba. Kettős célja: az egymással folytatott kereskedelem liberalizálásával elősegíteni gazdasági kapcsolataik bővítését, másfelől összehangolt fellépéssel támogatni országaik belépését az Európai Közösségekbe. Ennek érdekében fokozatosan csökkentették, majd teljesen eltörölték az ipari termékek vámját (2001. január 1.) s javították az agrártermékek kereskedelmének feltételeit”... Az ipari termékekre vonatkozóan 2001. január 1-től megszűntek a mennyiségi korlátozások is.”¹⁰ Az együttműködők köre kibővült Szlovéniával (1996), Romániával (1997) és Bulgáriával (1999). Az EU-csatlakozás előestéjén, 2003. július 4-én Bledben kimondták: „... ha valamelyik tagállam EU-taggá válik, számára a CEFTA-tagság automatikusan hatályát veszti”,¹¹ így 2004-től Románia és Bulgária mellett csak az időközben csatlakozott Horvátország vitte tovább a CEFTA-t, amely 2007-ben értelemszerűen beszüntette működését.

Visszatérve a Visegrádi Négyekhez: belső (érdekel)ellentétek is feszítették. Klaus – és a csehek nagy része - a visszanyert szabadsággal Nyugat felé fordult, és nem kívántak közösködni korábbi keleti, „szocialista” partnerekkel; örültek, hogy megszabadultak a nacionalista és arrogáns szlovákoktól és a keleti országrész kisebbségi (magyar, cigány) problémáitól. A Horn-Kuncze kormány sem törekedett a közép-európai együttműködés elmélyítésére; a mindennél fontosabb kül-, biztonság-, és gazdaságpolitikai cél a NATO és EU-csatlakozás feltételeinek megteremtése volt; a megkötött alapszerződés (1995) ellenére súlyosan megterhelte a magyar-szlovák viszonyt a Mečiar-SNP kormány magyarellenes politikája. A kisebbségi kérdés kezelésében sem volt egyetértés: míg a minden „színezetű” magyar kormányok küzdöttek a kollektív (nép)csoport jogok elismertetéséért, Lengyelország – a nyugati hatalmakhoz hasonlóan – csak az egyéni jogok biztosítását látta szükségesnek. 1998, a jobbközép pártok kormányra kerülése adott új lendületet a visegrádi együttműködésnek. Azóta rendszeresek az állam- és miniszterelnöki, szakminiszteri találkozók, eszmeeserek. Az együttműködés nem intézményesült; csupán egy nemzetközi szervezet működik, 2000 júniusától, a pozsonyi székhelyű Visegrádi Alap, amelynek feladata „... erősíteni a tagországok együttműködését a kultúra, a tudomány és a kutatás, az oktatás (különösen a felsőoktatás), az ifjúsági

⁵ Krónika Kézikönyv 476.o.

⁶ u.o.

⁷ Világpolitikai Lexikon 388.o.

⁸ u.o. Krónika Kézikönyv 476.o.

⁹ Világpolitikai Lexikon 388.o.

¹⁰ u.o. 114.o.

¹¹ u.o.

cserekapcsolatok és a határ-menti kooperációk területén”.¹² Az Alap tekintélyes összeggel, évente 8mrd euróval gazdálkodik.

Roman Kowalski lengyel nagykövet szerint „... kezdetben a lengyelek és a magyarok együtt bontották le a keleti blokkot, később közösen teremtették meg a regionális együttműködés kereteit, végül egyszerre csatlakoztunk a nyugati világ különböző szervezeteihez. Sokak megdöbbenésére kiderült, hogy az Európai Unióban is együtt lehetünk jelen.”¹³ Ez az együttlét sajnos nem alakított ki olyan hatékony együttműködést az Unió belül, mint ami megvalósul(t) a Benelux és a skandináv államok esetében.¹⁴ A politikai együttműködés helyett kialakulóban van közös katonai egység(ek) felállítása 2016-ig az USA támogatásával, és egyre bővül a négy ország közötti kereskedelmi forgalom, amely elérte az évi 135mrd-ot.

Bármilyen szempontból vizsgáljuk a V4-et, szem előtt kell tartanunk, hogy Lengyelország területileg és lakosságszámot tekintve is nagyobb, mint a másik három partner-állam együttvéve, ezért kiemelkedően fontos a lengyel állásfoglalás ismerete. Az idézett Kowalski-nyilatkozat rávilágít erre: „...Közép-Európa nem földrajzi egység, hanem erős történelmi szálakkal összefonódott országok közössége. Mindenekelőtt pedig olyan országok együttese, amelyek közös akarata, hogy a Nyugathoz szorosan kapcsolódva alakítsák ki jövőjüket. Ebben az értelemben Közép-Európa szélesedik: az elmúlt évtizedben csatlakozott hozzá Románia és Bulgária; a régió országainak körébe lassan belépnek a posztjugoszláv országok, a jövőben pedig Ukrajnának, sőt Fehéroroszországnak is esélye lesz arra, hogy Közép-Európában találja magát.”¹⁵ Gyakran hallhatunk arról, hogy Lengyelország a régió középhatalma; a lengyelek viszont, mint a weimari hármak egyikét, Francia- és Németországgal egyenlőnek látják/láttatják államukat.

Lehetnek egy irányba ható törekvések: EU-NATO csatlakozás, azonban a felsorolt országok – Horvátország, kivételével – egészükben ettől még nem válnak közép-európaivá. Pontosítsunk: Románia északnyugati területei, az egykori Erdély, Partium, Bánság még őrzik közép-európai vonásaikat,¹⁶ Ukrajna és Belarusz nyugati sávjához (Kárpátalja, Galícia, az egykori lengyel-litván, osztrák-magyar országrészek) hasonlóan, de meghatározó jellegük balkáni/kelet-európai s marad a jövőben is.¹⁷

Többször felmerült a visegrádi ország-csoport bővítésének lehetősége. Hallhattunk regionális hatokról, Ausztriával és Szlovéniával kiegészülve. A horvát gyökerekkel rendelkező Navracsics Tibor miniszterelnök-helyettes, rövid ideig külügyminiszter, felvetette Szlovénia és Horvátország integrálásának lehetőségét.

2014-15-ben új kihívással kell megküzdenünk. Az ukrán-orosz konfliktus, a szankciók és ellenszankciók kérdése megosztotta a V4-eket: Lengyelország és a balti államok – a tragikus történelmi tapasztalatok és az Egyesült Államokkal fenntartott szoros kapcsolatok figyelembe vételével – határozottan kiállnak a Nyugat felé fordult Ukrajna megsegítése, a nyilvánvaló orosz katonai agresszió visszaszorítása és a birodalmat (vissza)építő Oroszország megbüntetése mellett. Partnerei – Magyarországgal az élen, Csehország és Szlovákia visszafogottabban – megszavazzák ugyan az Oroszország elleni büntető lépéseket, de Németországhoz csatlakozva a konfliktus tárgyalásos rendezését és a gazdasági kapcsolatok mielőbbi helyreállítását szorgalmazzák, tekintettel energiabiztonságunkra. (Orosz gáz- és olajszállítások, atomerőműveink orosz technológiája, fűtőanyag-ellátása.)

2015. január 29-én Slavkovban (az 1805-ös austerlitz csata színhelye cseh kezdeményezésre tanácskozást tartottak Csehország, Szlovákia és Ausztria szocialista-balközép kormányainak miniszterelnökei. Azonnal kommentárok jelentek meg Lengyel- és Magyarország elszigetelődéséről, találgatások Magyarország esetleges csatlakozásáról, egyetértve a további szankciók elutasításával; egyesek már a V4-ek szakadását vizionálták, mások az austerlitz A3-ak bővülését Szlovéniával és Horvátországgal. Reális értékelés szerint minden az energiabiztonság körül forog: Ausztria – a két másik ország támogatásával – közvetíteni akar, kölcsönös osztrák-orosz beruházások és a schwechati tárolók bővítése érdekében. Kowalski nagykövet a határ-menti együttműködés fejlesztésében (É-D-i autópálya-építés, a vasúti összeköttetés javítása) látja legígéretesebbnek az A3-ak tevékenységét. Egyöntetű szakértői vélemény, hogy az A3-ak nem vált(hat)ja fel a V4-eket – ennek nincs reális esélye. A V4 jól csengő márkanévvé vált;¹⁸

¹² u.ott 632.o.

¹³ Magyar Nemzet 2013. március 22.

¹⁴ Északi Tanács/Nordic Council (1952); Északi Minisztertanács (1971); Északi Ipari Alap, Befektetési Bank (1975), Kutatási Bizottság

¹⁵ Magyar Nemzet 2013. március 22.

¹⁶ Legújabb, meglepő bizonyítéka ennek a szász származású, evangélikus, bár magát román érzelműnek valló Klaus Johannis államelnökké választása.

¹⁷ Ez érvényes Szerbiára is. A 90-es évek elején, a magyarok menekülésének és a szerbek tömeges betelepülésének napjaiban megkérdeztem Várady Tibor egyetemi tanárt, rövid ideig Kis-Jugoszlávia igazsága ügyminiszterét: Közép-Európa-e még a Vajdaság? Elkomorult, s csak annyit mondott: nem tudom.

¹⁸ Ironikus megjegyzés szerint azért jó a V4, mert így nem kell kimondani négy ismeretlen ország nevét.

elismert helye van az EU-ban, ahol a 65 milliós tömbnek ugyanannyi szavazata van, mint Francia- és Németországnak együttvéve.¹⁹ A fokozódó orosz nyomással szemben Németország is, amely korábban egyfajta riválist látott a V4-ekben, most feljűk fordul, partnerként felértékelve őket. 2015. március 23-án Steinmeier külügyminiszter találkozott Pozsonyban V4-es partnereivel. A megbeszélés fő témái voltak:

- Ukrajna megsegítése,
- a Nyugat-Balkán konszolidálása,
- az európai energiaunió megteremtése.

Szijjártó Péter külügyminiszter úgy látja, az európai növekedés motorja Németország és a V4-ek együttműködése. Ez egybevág Orbán Viktor többször kifejtett véleményével, miszerint Közép-Európa újíthatja meg Európát. Amennyiben összehangolt cselekvésről van szó, az orosz fenyegetés miatt Lengyelország Romániával erősíti stratégiai együttműködését, a korábban formálódó lengyel-magyar-román „tengely” kialakítása helyett.

A közös történelem, mentalitás és érdek alapján egy Ausztriával, Szlovéniával és Horvátországgal bővült V4 szolgálhatna leghatékonyabban az újjáéledő Közép-Európát. Ez azonban wishful thinking/vágyak vezette gondolkodás, mert Ausztria már a gazdag Nyugat és a német gazdasági tér része (noha Bécs még mindig Közép-Európa fővárosának tartja magát), így csak egymásra számíthatunk, mi szegény rokonok...

© DKE 2015

<http://www.southeast-europe.org>
Contact: [dke\[at\]southeast-europe.org](mailto:dke[at]southeast-europe.org)

Figyelem! Kedves kutató! Ha erre a tanulmányunkra hivatkozik, vagy idézi annak egy részét, kérjük, küldjön erről egy email-t a főszerkesztő részére a [dke\[at\]southeast-europe.org](mailto:dke[at]southeast-europe.org) címre. *A cikket a következőképpen idézze:*

Arday Lajos: Közép-Európa és a Visegrádi Négyek. *International Relations Quarterly*, Vol. 6. No.1. (2015 Tavasz) 5 p. Együttműködését köszönöm. *A főszerkesztő*

¹⁹ Az összeállításához felhasználtuk a Külügyi és Külgazdasági Intézet 2015. március 17.-i „Austerlitz – az új Visegrád?” konferenciáján elhangzottakat.